

בפר למחקר

עבודת דוקטור

רדיפות היהודים תחת השלטון הנאצי בראי עיתונות הלאדינו בסלוניקי: 1941–1933

ענת אברהם

בהנחיית פרופ' שמואל רפאל, המחלקה לספרות עם ישראל ומכון סלטי לחקר
הלאדינו, באוניברסיטת בר-אילן, 2025

המחקר מציג ניתוח ובחינה כמותית ואיכותנית של המידע החדשותי שהובא בעיתונות
הלאדינו בסלוניקי, ערב השואה. מטרתו הייתה להפנות זרקור אל עיתונות הלאדינו כדי
לבחון את היקף הידיעות שנמסרו לקוראים על המתרחש באירופה וטיבן.
המחקר נשען על עיון היסטורי-טקסטואלי ככאלף גיליונות עיתונים בלאדינו שראו
אור בסלוניקי בשנים 1933–1941. 448 ידיעות המתייחסות לרדיפות היהודים באירופה
נאספו ונותחו. הידיעות תורגמו לעברית והן מהוות את הקורפוס המחקרי. הקורפוס תוג
והוזן למאגר מידע ממחשב אשר נבנה במיוחד לצורך המחקר ואפשר ניתוח סטטיסטי
וטקסטואלי של המידע המצוי בו. כל אחת מהידיעות נותחה בדרכים מספר: כטקסט שניתן
להפיק ממנו אינפורמציה היקפית (מיקומו בגיליון, ציון תאריכים, השפעות לשוניות זרות
ועוד), הקשרה ההיסטורי של הידיעה (המקומי או הבין-לאומי) כטקסט בעל משמעות
היסטורית התורם למחקר, ולא פעם גם בהשוואה למקור הידיעה בעיתונות הזרה. כדי
להעשיר את המידע ולבחון אותו על רקע התמונה ההיסטורית הרחבה אותה מידע נוסף
על אירועים, אישים, מקומות, ארגונים וכיוצא באלה שנזכרו בידיעות החדשותיות של
הקורפוס המחקרי.

בתקופה שבה עוסק המחקר התחוללו בסלוניקי תמורות משמעותיות על רקע אירועים
היסטוריים במישורים הבין-לאומי והמקומי כאחד. התמורות הללו, לצד התגברות
הלאומיות היוונית והאנטישמיות, גרמו זעזועים פנים-קהילתיים עזים שבאו לידי ביטוי
בגלי הגירה, בהתפרקות הסדרים החברתיים הישנים ובהתפתחות תפיסת ההגדרה העצמית
הלאומית של הציבור היהודי בעיר. שינויים אלה, לצד מדיניות הממשלות ביוון ויחסן אל
המיעוטים במדינה, הביאו לשקיעתה של העיתונות היהודית בלאדינו בסלוניקי, תהליך
שהחל בשנות העשרים של המאה העשרים. דעיכה זו מתבטאת היטב בצמצום הניכר

במספר הכותרים שיצאו לאור לאורך התקופה. המחקר מציע הסתכלות חוץ-קהילתית ופנים-קהילתית על המאורעות התקופתיים כפי ששיקפה אותם העיתונות. השאלה שנשאלה היא אם העיתונות היהודית בסלוניקי סיפקה לקוראיה מידע מקיף על המתרחש באירופה. המידע הגיע למערכות העיתונים באמצעות טכנולוגיות מתקדמות באותה עת, כטלגרף ורדיו, ובאמצעות קשריהן עם סוכנויות ידיעות בין-לאומיות ועם עיתונות זרה. בסלוניקי שילבו העורכים מידע ממגוון מקורות בידיעות שפרסמו, במטרה להגביר את אמינותן. ניתוחן של הידיעות הרבות מלמד כי העיתונות דיווחה על מצבן של קהילות יהודיות ברחבי אירופה, על פליטים, על ניסיונות לפתרון "הבעיה היהודית" באמצעות התיישבות במקומות שונים בעולם (כולל בארץ ישראל), על אירועים אנטישמיים, על חקיקת חוקי גזע ועל גירוש יהודים, כליאתם ושילוחם לפולין. העיתונים סיפרו על מחנות ריכוז וגטאות, ואף על רצח המוני של יהודים. במבט רטרוספקטיבי, לא בכל המקרים המידע היה מדויק כידוע כיום למחקר. היו מקרים שבהם לא הצליחו העורכים להבין את ההקשר במלואו ולנתח נכון את משמעותם של האירועים. הידיעות שהגיעו מחוץ ליוון עסקו באירועים שפקדו יהודים במדינות אירופה, בארצות הברית, באפריקה ובמזרח הרחוק. הן תיארו החלטות של ארגונים ומדינות, וידעו לדווח על חיי היום-יום של יהודים באשר הם.

המחקר עסק גם במכניזם הלשוני של הלאדינו בהתמודדות עם מערך לקסיקלי חדש לחלוטין. לפני העיתונאים ועורכיהם ניצב אתגר גדול שעיקרו היה ניסיון להתאים את לשון הלאדינו למציאות לשונית מאתגרת לא פחות מהאירועים שעליהם דיווחו. העיתונאים היהודים בסלוניקי עשו שימוש נרחב במושגים זרים בידיעות שהגישו לקוראיהם. הם נקבו בשמות אישים ממדינות שונות; הזכירו ועסקו במקומות שונים בעולם; שילבו מילים זרות מספרדית, מצרפתית, מאיטלקית וגם מאנגלית; ציינו תפקידים בארגונים ברחבי העולם; הזכירו כינויים של מקצועות ועוד.

בהיעדר נתונים מספריים על היקף הטמעתו של המידע בקרב הציבור היהודי, פנה המחקר לבחינתו באמצעים אחרים. הבדיקה נעשתה בניתוח של שני היבטים:

1. דיווחי העיתונות המקומית על התגובות בעיר לחדשות שהגיעו מאירופה. תיאור פעולות המחאה בעיר שימש מעין מדד למודעות הציבורית להתרחשויות שדווחו.
2. ניתוח עדויות אישיות של ניצולי שואה ילידי סלוניקי. המחקר עשה שימוש בעדויות שתיעד שמואל רפאל בשנות השמונים של המאה העשרים של 62 ניצולי שואה ילידי יוון, במטרה לנסות לזהות בעדויות התייחסות לתגובה הציבורית.

מן המחקר עולה בבירור כי ידיעות זרמו בשפע אל עיתוני הלאדינו בסלוניקי וכי המידע על האירועים הקשים נגד היהודים במדינות השונות היה מוכר לקוראי הלאדינו בעיר, ודאי עד למועד סגירת מערכות העיתונים. לפיכך מפרין המחקר תפיסות שהעלו ניצולי שואה ילידי סלוניקי כאילו לא היה בעיר מידע על המתחולל באירופה. עיתונות הלאדינו שימשה ערוץ חשוב בתיווך מידע זה. כיבוש יוון בידי הנאצים הביא לסיום פעילותה של הקהילה ההיסטורית ולחורבן כמעט מוחלט שלה.

עבודת תזה לתואר שני

"לשבור את חומת השתיקה": ייצוגי הדור השלישי לניצולי השואה בעיתונות העברית, 2000–2024

עדי לסרי

בהנחיית פרופ' אורן מאירס, החוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה, 2024

זיכרון השואה הוא יסוד מרכזי בזהות הקולקטיבית של החברה הישראלית. סוכני זיכרון מתווכים אותו ומקנים משמעות לאירועים היסטוריים וללקחייהם. על פי תפיסתם של מוריס האלבווקס וממשיכי דרכו כל זיכרון, גם זיכרון פרטי, הוא זיכרון קולקטיבי משום שהזיכרונות מעובדים בפריזמה חברתית.

במחקר נבחנו אופן הצגתם של בני/בנות הדור השלישי לשואה (הביולוגי והסוציולוגי) בעיתונות העברית בישראל, ותפקידם של בני/בנות הדור השלישי כסוכני זיכרון חשובים של השואה בעיתונות העברית.

המחקר התמקד בעיתונות העברית הישראלית המודפסת והמקוונת בין השנים 2000–2024, במטרה להציג תמונה רחבה ומפורטת של ייצוג בני הדור השלישי במגזרים חברתיים שונים של המפה החברתית, התרבותית והפוליטית.

המחקר נערך בשני מישורים מקבילים: סיקור הנצחתי של המגמות בכתבות ובאייטמים עיתונאיים על ייצוגם של בני/בנות הדור השלישי בנקודות זמן סמוכות לימי הזיכרון הרשמיים. לצדו נבחן סיקור לא הנצחתי שבחן את מגמות הייצוג של בני ובנות הדור השלישי בהקשרים שונים. נמצא שכני ובנות הדור השלישי עוסקים ביחס שבין העבר להווה ובשחזור המשכיות סמלית תוך כדי חקר זהותם כישראלים ויהודים.

תוצאות המחקר היו שתפקידם של בני ובנות הדור השלישי לשואה משמעותי ומכריע בעיצוב זיכרון השואה והנצחתו. נוכח זיקתם האישית והחברתית, הם מחויבים לשמור על מעמדה של השואה כאירוע חד-פעמי ובלתי חוזר, ומתמודדים עם נרטיבים חדשים של סוכני זיכרון נוספים ואירועים עכשוויים. כאלה הם אירועי 7 באוקטובר, אשר בעקבותיהם גבר בעיתונות השימוש במושגים שנלקחו משיח השואה ואף נערכה השוואה בין "השואה הראשונה" (שואת אירופה) ל"שואה השנייה" (מתקפת 7 באוקטובר). עוד עלה מן המחקר כי בני ובנות הדור השלישי קיבלו עליהם את תפקיד הסוכן/המתווך בין הדור הראשון לדור הרביעי. הגורמים לכך הם: חוויית טראומה שמשתקת אותם פחות מאשר את בני הדור השני; הזדקנות הדור הראשון, שעם חלוף הזמן גילה רצון לשתף; כתוצאה מכך היה יותר מידע זמין; הזיקה לשמר את הזיכרון ולהעבירו הלאה לדור הרביעי שגדל בתקופה של התקדמות טכנולוגית ועוד.

נסיבות אלה הביאו לכך שבני ובנות הדור השלישי היו לסוכני זיכרון דומיננטיים. הם קיבלו עליהם את חקר עדויות הדור הראשון, עיבוד המידע והנגשתו לדור הרביעי במטרה לטפח דור נוסף של סוכני זיכרון בעלי תחושת אחריות אישית ולאומית. עיסוקם של עיתונאים/כותבים בני ובנות הדור השלישי בזיכרון השואה, מעניק להם סמכות שמאפשרת להם לטפח נרטיבים ולהדהדם הלאה לדורות הבאים. הם שותפים פעילים בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי ומשתמשים בו כדי לחזק את סמכותם המקצועית ואת מעמדם כמספרי הסיפורים של החברה.